

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

Інститут історії України

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Володимир ЛИТВИН
Олексій ОНИЩЕНКО • Френк СИСИН
Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Георгій ПАПАКІН — головний редактор
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Віталій ТЕЛЬВАК
Ольга ТОДІЙЧУК • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 10

Книга II

Серія

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ

(1930–1934)

Серія

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

(1924–1930)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ВИДАВНИЦТВО

“СВІТ”

2015

УДК 94(477)
ББК 63.3(4 УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення
Державного комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою "Українська книга" 2015 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядкування, передмова, коментарі:
Оксана ЮРКОВА

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-922-7 (Т. 10. Кн. II)

- © Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2015
- © Інститут історії України НАН України, 2015
- © Юркова О.В., упорядкування, передмова, коментарі, 2015
- © Видавництво "Світ", дизайн та художнє оформлення, 2015

РОЗДІЛ II

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

**A. DEBIDOUR. LE HISTOIRE DIPLOMATIQUE
DE L'EUROPE, DEPUIS CONGRÈS DE BERLIN
JUSQU'À NOS JOURS.**

T. I—II (Bibliothèque d'histoire contemporaine).

Paris: F. Alcan, 1916—1918, XII + 359 і 379 с.

Перша частина “Дипломатичної історії Європи” професора Паризького університету Антонена Дебідур, від Віденського конгресу 1814 р. доведена до Берлінського 1878 р., вийшла в 1891 р.^{*}, здобула широку популярність як дуже точний, документальний, при тім незвичайно гарно і прозоро написаний підручник, і була через те перекладена на різні мови і, як висловлюється приятель автора Леон Буржуа в передмові до нової серії, — “стала твором класичним”. Се засильно сказано, але дійсно се була дуже корисна книга, і тому приємною появою було її продовження, що вийшло в двох томах під час війни — перший присвячений чвертьстоліттю від Берлінського конгресу 1878 р. до утворення франко-англо-російської “антанти” в 1904 р. (затитулований: “Озброєний мир”), другий від р. 1904 до великої війни (так він і затитулований — “Vers la Grande Guerre”), доведений в першій виданні до подій 1916 року.

Центром викладу, розуміється, являється французька політика: дипломатична боротьба з Німеччиною, підготовка реваншу, ліквідація суперництва з Англією, історія франко-російського союзу і перетворення його в потрібне порозуміння (“Антанту”). Тут і лежить головна цінність цієї книги та згромадженого в ній дипломатичного матеріалу. В повній мірі, очевидно, приходиться рахуватись з тим, що книгу пише не просто француз, а й висока офіційна фігура — “Генеральний інспектор народної освіти”, себто фактичний правитель міністерства освіти. Його освітлення, доволі коректне в формі, має вповні французько-офіційний характер по змісту, і та атмосфера світової війни, в котрій писалась або переглядалась до друку ся праця, теж дає себе в ній відчувати.

“Коли імператор Вільгельм II проголосив в 1914 році війну Росії, а потім Франції й рішив напасти на Бельгію, він святочно проголосив, що війни не хотів, вона була йому накинена, його противники зробили її неминучою не тільки своїми проектами, але й формальними актами ворожнечі, вчиненими против нього. Сі твердження — хоч які вони були неправдоподібні — знайшли віру в Німеччині, і з того часу він стільки разів їх повторяв, що по той бік Ре[й]ну і досі їм дають віру. Сей розділ має на меті показати їх абсолютну фальшивість. Ми зробимо се головно фактами, які стоять вище понад яким-будь оспоренням, зводячи до мінімуму гіпотези, оскільки брак позитивних доказів дозволяє їх ще вживати, в заступстві фактів, по деяким пунктам”^{1*}.

¹ Фраза, формально беручи, незрозуміло конструйована і свідчить, що і для взірцевої французької коректи війна не пройшла без сліду!

Так розпочинає автор многозначущий розділ: “Вибух великої війни (1913–1914)”, і дійсно, не тільки дальший виклад його являється актом обвинувачення на адресу Німеччини та Австрії й актом оборони політики Франції та Антанти, — але ця заява його взагалі характеризує план і тенденцію цієї праці.

Інші питання європейської дипломатії сам уже малий розмір книги змушував автора трактувати коротко, бо коли відкинути покажчики і тексти кільканадцяти актів, надруковані в додатках, то на сам виклад зістається тут всього 36 аркушів невеликого формату. Багато дечого і зовсім лишилось на боці. В питаннях східноєвропейської політики взагалі автор має не раз дуже загальні поняття: тут його книга не дасть нам майже нічого. Покажчики важнішої літератури зроблені також дуже загально, так що вишукати по ним і вказану книгу не так-то легко. Але для західної політики вона все-таки має свою вартість і було б бажано, щоб ся праця була продовжена, бодай до ліквідації війни, та доповнена незвичайно багатим дипломатичним матеріалом, принесеним післявоєнними публікаціями актів, мемуарами, судовими процесами і т. д. Короткий провідник, можливо предметово зложений, пекуче потрібний для орієнтування в сій масі нових засобів до пізнання великого краху європейської дипломатії.

с. 195 ... *“Курса русской истории” Ключевского...* — йдеться про найбільш відомий твір В.Ключевського, що неодноразово перевидавався. Див.: *Ключевский В.О. Курс русской истории: В 5 ч. — СПб.; Петроград, 1904—1922.*

с. 196 ...*знов-таки за “Очерком” Ключевского...* — очевидна описка М.Грушевського. Мова йде про “Курс русской истории” В.Ключевського.

с. 197 ...*попередня “История древней русской литературы”* — йдеться про працю: *Сперанский М.Н. История древней русской литературы: Пособие к лекциям в Университете и на Высших женских курсах в Москве. — М.: Типолитография товарищества И.Н.Кушнерев и К°, 1914. — X, 599 с.*

...*книгу пок[ійного] Владимірова, видану 20 літ перед тим...* — див.: *Владимиров П.В. Древняя русская литература Киевского периода XI—XIII веков. — К.: Типография Императорского университета св. Владимира Н.Т.Корчак-Новицкого, 1900. — 480 с.*

Так, на с. 277 ми читаємо такий загальний відзив... — тут і далі М.Грушевський цитує працю М.Сперанського у власному перекладі українською, зазначаючи відповідні сторінки.

с. 198—199 ...*стаття Арабажина в “Истории русской литературы” Аничкова* — йдеться про статтю: *Арабажин К. Исторические песни и думы малорусского народа // История русской литературы: В 2 т. / Под ред. Е.В.Аничкова, А.К.Бороздина, Д.Н.Овсяннико-Куликовского. — Т. I: Народная словесность. — Вып. IV. — М.: Издание товарищества И.Д.Сытина и Товарищества “Мир”, 1908. — С. 301—334.*

A.Debidour. Le histoire diplomatique de l'Europe, depuis Congrès de Berlin jusqu'à nos jours. T. I—II (Bibliothèque d'histoire contemporaine). Paris: F.Alcan, 1916 — 1918, XII + 359 і 379 с.

Перша публікація: Україна. — 1924. — Кн. 3. — С. 176—177. Підпис у кінці рецензії: *М.Грушевський*. Дата не зазначена.

Автограф із вставкою на арк. 4 та правками олівцем зберігається в ІР НБУВ (Ф. X. — Од. зб. 17179. — 4 арк.). На арк. 1 червоним олівцем позначка вгорі “55”, простим олівцем “Зап. Н.”. Підпис у кінці рецензії: *М.Грушевський*.

Подається за першодруком.

с. 200 *Перша частина “Дипломатичної історії Європи” професора Паризького університету Антонена Дебідюра... вийшла в 1891 р. ...* — йдеться про видання: *Debidour A. Histoire Diplomatique de l'Europe de 1814 à 1916: 2 vols. — Paris: Félix Alcan, 1891.*

“Коли імператор Вільгельм II проголосив в 1914 році війну Росії... в заступстві фактів, по деяким пунктам” — М.Грушевський цитує книгу А.Дебідюра у власному перекладі українською мовою.

L.Lévy-Brühl. Das Denken der Naturvölker. In deutscher Übersetzung herausgegeben und eingeleitet von Dr. Wilhelm Jerusalem. Wien und Leipzig: W.Braumüller, 1921, XIII + 352 с.

L.Lévy-Brühl. La mentalité primitive. (Bibliothèque de philosophie contemporaine — Travaux de l'Année sociologique). Paris: F.Alcan, 1922, III + 537 с.

Wilhelm Jerusalem. Soziologie des Erkennens. (Kölner Vierteljahrshefte für Sozialwissenschaften, 1921, I Jahrg., Heft 3, 1921)

ЗМІСТ

	с. текстів	с. ком.
О.Юркова “...МАЮ В СВОЇМ ПОРТФЕЛІ СТУДІЙКУ...”: ОСТАННІ ПРАЦІ ТА РЕЦЕНЗІЙНІ ОГЛЯДИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.....	V	
РОЗДІЛ I. ІСТОРИЧНІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	1	
Вікопомна дата	3	361
Про так званий “Львівський літопис” (1498–1648) і його ймовірного автора	28	365
Самовидець Руїни та його пізніші відображення	44	382
Про українську історіографію XVIII століття. Кілька міркувань	74	414
З історичної фабулістики кінця XVIII в.	82	424
“Историограф Малой России”	87	427
РОЗДІЛ II. РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ	181	
Wilhelm Wundt. Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte.....	183	450
Lubor Niederle. Manuel de l’antiquité slave. Tome I: l’Histoire.....	186	450
Акад. Вс.Миллер. Очерки русской народной словесности.....	191	451
Проф. М.Сперанский. Русская народная словесность.....	191	451
A.Debidour. Le Histoire diplomatique de l’Europe.....	200	453
L.Lévy-Brühl. Das Denken der Naturvölker.....	202	453
L.Lévy-Brühl. La mentalité primitive.....	202	453
Wilhelm Jerusalem. Soziologie des Erkennens.....	202	453
Richard Thurnwald. Zum gegenwärtigen Stand der Völkerpsychologie.....	202	454
В.П.Адрианова. Житие Алексея, человека Божия.....	213	455
А.Кащенко. Оповідання про славне військо Запорозьке Низове.....	215	455
А.Кащенко. Великий Луг запорозький.....	215	455
А.И.Лященко. Былина о Соловье Будимировиче и saga о Гаральде... ..	219	456
Іларіон Свенціцький. Початки книгопечатання на землях України.....	221	456
М.И.Ростовцев. Элинство и иранство на юге России.....	223	457
M.Rostovtzeff, Hon. D. Litt. Iranians and Greeks in South Russia.....	223	457
M.Rostovtzeff. Les origines de la Russie.....	223	457
М.И.Ростовцев. Скифия и Босфор. Критическое обозрение памятников литературных и археологических.....	223	457
The Slavonic Review. A Survey of the Slavonic Peoples.....	233	458
James George Frazer. Folk-lore in the Old Testament.....	236	460
Dr. Lubor Niederle. Slovanské Starožitnosti.....	241	461

Max Vasmer. Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven...	246	462
А.И.Яцимирский. Библиографический обзор апокрифов в южнославянской и русской письменности...	248	463
Kazimierz Dobrowolski. Pierwsze sekty religijne w Polsce...	250	463
Д.Заславский. Михаил Петрович Драгоманов...	251	464
Nationernas Bibliotek: Ukrainarna...	255	464
Harold T. Cheshire. The Great Tartar Invasion of Europe...	257	465
Ювілейний Збірник Наукового товариства імені Шевченка у Львові в п'ятдесятиліття оснований, 1873–1923. Записки Наукового товариства імені Шевченка, том СХХХVIII–СХL. Праці Історично-філософичної секції під редакцією Івана Крип'якевича... Праці Філологічної секції під редакцією Кирила Студинського... Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові за роки 1923–1925...	259	466
М.Сперанский. К истории взаимоотношений русской и югославянских литератур (Русские памятники письменности на юге славянства)...	265	468
К.М.Тахтарев. Сравнительная история развития человеческого общества и общественных форм. Часть I и II...	266	468
V.J.Mansikka. Die Religion der Ostslaven. I. Quellen...	270	468
Етнографический отдел Государственного Русского музея. Материалы по этнографии. Том III, выпуск первый...	274	469
Louis Eisenmann. The Imperial Idea in the History of Europe...	277	469
Jan Łoś. Początki piśmiennictwa polskiego...	279	469
Venceslas Lednicki. Existe-t-il un patrimoine commun d'études Slaves?... . . .	281	470
Р.Р.Ранайтеску. L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila archevêque de Kiev dans le principautés roumaines...	285	470
Проф. Йор. Иванов. Богомилски книги и легенди...	287	471
Arturo Cronia. II. Bogomilismo...	289	471
Проф. Хведір Вовк. Студії з української етнографії та антропології... . .	290	472
Записки Київського інституту народної освіти...	292	473
Ю.Д.Бруцкус. Письмо хазарского еврея от X века...	294	473
Е.Ю.Перфецкий. Русские летописные своды и их взаимоотношения... . .	295	474
Jozsef Szinnyi. Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur...	297	474
Dr. Eugen Perfeckij, docent University Komenskeho v Bratislavě. Sociálne-hospodárske pomery Podkarpatske Rusi ve století XIII–XV...	299	474
Jaroslav Bidlo. Dějiny Slovanstva...	301	475
Histoire et historiens depuis cinquante ans...	304	475
Доктор славяноведения А.Петров. Отзвук Реформации в русском Закарпатьи XVI в. Няговские поучения на Евангелие...	306	476
Z dějin Východní Evropy a Slovanstva. Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi, profesoru Karlovy University...	307	476

Збірник праць Державного рибного заповідника “Конча-Заспа” ...	309	478
Frank Wollman. Slovesnost Slovanů...	311	478
Галина Вовк. Бібліографія праць Хведора Вовка (1847–1918)...	312	478
Східнослов'янські народності та їх дослідження...	313	479
Dr. Jiří Král. Svidovec v Podkarpatské Rusi. Sídla obyvatelstva...	324	479
Václav Novotný. Českou minulostí...	326	480
Dr. František Štůla, Dr. Antonín Boháč, Dr. Karel Kadlec a Dr. Josef Tvrđý. Zeměpisný obraz, statistika, ústavní zřízení a filosofie slovanstva...	327	480
А.В.Орешников. Классификация древнейших русских монет по родовым знакам...	329	480
Josef Pfitzner. Grossfürst Witold von Litauen als Staatsmann...	330	481
D-r Josef Jirásek. Rusko a my. Studie vztahy česko-slovensko-ruských od počátku 19 století do roku 1867...	332	481
Осип Гермайзе. Україна та Дін у XVII ст. ...	333	481
Віктор Данилевський. Нарис історії розвитку продуктивних органів суспільної людини (спроба матеріалістичної історії техніки)...	335	481
Aus der historischen Wissenschaft der Soviet-Union — Vorträge ihrer Vertreter während der Russischen Historikerwoche...	340	482
Праці Українського високого педагогічного інституту ім.М[ихайла] Драгоманова у Празі...	342	483
J.Рурка. Weitere Beiträge zur Korrespondenz der Hohen Pforte mit Bohdan Chmel'nyckij...	344	483
Aleksander Brückner. Dzieje kultury polskiej. Tom pierwszy: Od czasów przedhistorycznych do r. 1506...	346	484
International Bibliography of Historical Sciences. First Year (1926)...	350	484
Михайло Гніп. Громадський рух 1860-х рр. на Україні...	354	485
Збірник Музею діячів науки та мистецтва України...	357	486
Алексей Александрович Шахматов, 1864–1920...	359	486
КОМЕНТАРІ		361
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК		487

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 10. Книга II

Серія “Історичні студії та розвідки”
(1930–1934)

Серія “Рецензії та огляди”
(1924–1930)

Редактор *І.Савлук*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *І.Сімонова*
Коректор *В.Гоменюк*

Формат 70×100/16. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк.
Ум. друк. арк. 44,71. Обл.-вид. арк. 37,0.
Тираж 5000 пр. Зам. № .

Державне підприємство
“Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4826 від 31.12.2014 р.
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк на ПРАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
79005 Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1110 від 08.11.2002 р.

Грушевський М.С.

Г91 Твори: У 50 т. / редкол.: Г.Папакін, І.Гирич та ін. — Львів : Світ, 2002 —

Т. 10. Кн. II : Серія “Історичні студії та розвідки” (1930—1934) ; Серія “Рецензії та огляди” (1924—1930) / упор. О.Юркова. — 2015. — 552 с.

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-922-7 (Т. 10. Кн. II)

Друга книга десятого тому 50-томного зібрання творів М.Грушевського містить праці визначного українського історика, об'єднані у двох серіях — “Історичні студії та розвідки” і “Рецензії та огляди”. У першій з них представлено шість останніх статей М.Грушевського, написаних упродовж 1930—1934 рр. і присвячених історії України, українській історіографії та історії української літератури. Остання велика студія — “Істориограф Малой России” (1934) — друкується вперше.

У другій серії публікуються 60 рецензій та рецензійних оглядів, підготовлених вченим у 1924—1930 рр. (у 1931—1934 рр. М.Грушевський рецензій не писав), дев'ять з них також друкуються вперше.

Статті, опубліковані М.Грушевським уперше російською мовою, подано у перекладі на українську та мовою оригіналу.

Видання розраховане на істориків, соціологів, етнографів, археологів та всіх, хто цікавиться історією України.

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-922-7 (Т. 10. Кн. II)